



---

Sztuka pantomimy jako metoda  
wspomagająca komunikację w pracy  
z dziećmi z zaburzeniami ze spectrum  
autyzmu.

---




8 GRUDNIA 2017  
ZESPÓŁ SZKÓŁ SPECJALNYCH  
Słupia pod Kępem



## Metody komunikacji

Jeżeli mowa nie zaspokaja potrzeb komunikacyjnych dziecka ponieważ jest zniekształcona, mało zrozumiała, wymaga od niego dużego wysiłku, a jednocześnie jest ono zdolne do uruchamiania różnych partii swojego ciała, możemy zaproponować mu wspomagający mowę lub nawet ją zastępujący sposób przekazywania informacji oparty na ruchach, gestach i mimice. Sytuacja dziecka niemówiącego jest przy tym o tyle trudna, że zwykle rozumie ono zachowania niewerbalne innych, ale niestety nie potrafi demonstrować w taki sposób własnych wrażeń fizycznych i emocjonalnych. Stąd tak ważne jest nauczenie dziecka sztuki przekazu i uzyskanie optymalnej ekspresji jego twarzy oraz gestów. Niekiedy wymagać to może przeprowadzenia pewnych ćwiczeń zmierzających do ustalenia tzw. modeli, wzorców zachowań, czyli szeregu czytelnych dla innych osób min, gestów i ruchów.


Przy wprowadzaniu metody porozumiewania się najważniejsze jest, aby dziecko miało świadomość, że uczucia, opinie, czynności itp. mogą być wyrażane w sposób bezsłowny. Drugim zadaniem jest obudzenie w dziecku chęci spontanicznego wyrażania uczuć i emocji. Najlepszym terapeutą będzie bliska dziecku osoba budząca jego zaufanie, akceptująca je, cierpliwa i wytrwała. Ekspresja twarzy, ustawienie i ruchy ciała są bardzo ważnymi częściami przekazu niewerbalnego i dlatego dziecko, które nie mówi powinno być zachęcane do ich używania. Musimy nagradzać jego wysiłki i dokonania, a także starać się aranżować wiele naturalnych sytuacji, w których dziecko



będzie mogło wypróbować przydatność swojej ekspresji min, gestów w konkretnych sytuacjach komunikacyjnych.

W obecnym czasie pracując z dziećmi autystycznymi mamy do czynienia z komunikacją alternatywną i wspomagającą. Komunikacja wspomagająca jest definiowana jako proces wspomagania zdolności mówienia, alternatywna zaś jako proces przyswajania zastępczych sposobów dla zapewnienia substytutu braku mowy dźwiękowej. Komunikacja wspomagająca i alternatywna (ang. Augmentative and Alternative Communications - AAC) jest standardowym postępowaniem rehabilitacyjnym. Miejscem powstania i rozwoju bujnie rozwijającej się interdyscyplinarnej wiedzy naukowej, praktycznej, technologicznej w dziedzinie wspomagającej i alternatywnej komunikacji są Stany Zjednoczone Ameryki Północnej i Kanada. Idea AAC pojawiła się w Polsce na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. W 1983 roku w Toronto powstało Międzynarodowe Stowarzyszenie Wspomagającej i Alternatywnej Komunikacji. W 1999 roku powstało w Polsce stowarzyszenie „Mówić bez słów”.

Obecnie istnieją możliwości zastosowania wspomagających sposobów porozumiewania się w celu wzmocnienia i uzupełnienia mowy, zagwarantowania dziecku, gdy nie mówi, zastępczych sposobów. Znanych jest wiele wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się, które stwarzają dziecku warunki do ekspresji potrzeb, dokonywania wyborów, zadawania pytań, przeczenia, prowadzenia rozmowy itd. Terapię z zastosowaniem wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się prowadzi się w naturalnych interakcjach, w toku codziennych zajęć, w sytuacjach życia rodzinnego, ośrodkach wczesnej interwencji, w przedszkolu i szkole. Nauka wspomagających i alternatywnych



sposobów komunikowania się jest możliwa bardzo wcześnie, wtedy gdy w zachowaniu dziecka pojawiają się oznaki intencjonalności.

Wśród systemów komunikowania się z użyciem znaków, symboli wyróżniamy: graficzne, manualne, dotykowo- przestrzenne oraz dźwiękowe. Jednym z najczęściej stosowanych systemów znaków graficznych jest PCS (Picture Communication System) i PIC (Pictogram Ideogram Communication) oraz system K. Blissa.

Ciekawym sposobem wspomagającym porozumiewanie się są gesty oraz systemy gestów. Gesty są naturalnym powszechnym sposobem porozumiewania się. Już małe dziecko, zanim zacznie mówić, posługuje się gestami wskazującymi i ilustrującymi wygląd przedmiotu i czynności, a następnie gestami ustrukturyzowanymi- konwencjonalnymi, takimi jak „przepraszam”, „ja”, „ty” itd. Dla wielu dzieci w komunikowaniu się podstawowy zestaw gestów może okazać się wystarczający, dla innych będzie wymagał poszerzenia.



## Mima w komunikacji

Mimika jest sztuką naśladowania wszelkich poruszeń ciała ludzkiego wyobrażających rozliczne uczucia i namiętności na duszę jego działające. Mimika jest sztuką samodzielną, bez pomocy bowiem żadnej sama wzbudzić może w patrzących smutek, żal, rozpacz, podziw, wesołość, śmiech i wszelakie inne uczucia.

Mima to technika przedstawiania nastrojów, uczuć, emocji, niektórych czynności, rzeczy konkretnych i abstrakcyjnych za pomocą mimiki twarzy i ruchów głowy. Stosowanie tej metody porozumiewania się nie wymaga wysokich umiejętności użytkownika. Na ogół więc nauka i używanie mimy nie zabiera wiele czasu, jeśli odbywa się w warunkach naturalnej zabawy z dzieckiem. Nie ma słowników pokazujących umowne gesty mimiczne czy określone koncepcje wypowiedzi (słowa, zdania) wyrażone ustaloną, umowną mimiką. Nie ma także w mimie formalnych, ogólnie przyjętych wzorów i reguł dotyczących kolejności danych sekwencji min, brakuje również metodyki nauczania. Pewną pomocą w nauce mogą być publikacje teatralne opisujące pracę mima na scenie, ale są one niestety trudno dostępne. W tej sytuacji, zamiast oczekiwać na czyjeś gotowe wzory, warto odwołać się do własnych doświadczeń, intuicji i znajomości dziecka z jego mimicznymi zdolnościami i potrzebami. Uczenie się mimy może okazać się świetną zabawą wzmacniającą dodatkowo muskulaturę twarzy dziecka i poprawiającą jej wyrazistość (samokontrola mimiki, eliminowanie grymasów pojawiających się mimowolnie). Mima częściej stosowana może przyczynić się też do usprawnienia narządów mowy warg i języka.

Aby rozpocząć naukę porozumiewania się za pomocą mimy musimy wzbudzić zainteresowanie dziecka zabawami mimicznymi i obudzić w nim chęć do takiego sposobu przedstawiania swoich uczuć i emocji. Niektóre stany dziecko potrafi wyrażać w ten sposób spontanicznie np. reakcję na ból brzucha, głowy, demonstrowanie pragnienia lub głodu, okazywanie radości i zadowolenia lub niechęci i złości. Od tych właśnie sygnałów warto rozpocząć zabawy pomoże to dziecku zrozumieć, że mimika twarzy ma ważną funkcję w przekazywaniu informacji innym osobom.

### *Ćwiczenia mimiczne z lustrem*





## Pantomima w komunikacji


Pantomima to technika przedstawiania emocji, uczuć, myśli poprzez ruch, świadomość i plastykę ciała, jak również mimikę twarzy. W pantomimie ruchy są częściej dynamiczne niż statyczne, a ich znaczenia przekazywane są poprzez całe sekwencje powiązanych gestów. W stosunku do omówionej już mimy, która jest wyrażaniem jednego znaku np. uczucia, pantomima daje znacznie większe możliwości ułatwiając formułowanie dłuższych wypowiedzi.

W pantomimie wszystkie gesty odpowiadają przekazywanej informacji i są jakby wyolbrzymieniem przesyłanej wiadomości. Dzięki temu, że pantomima skłania się ku podobieństwu w strukturze do tego, co jest pantomimicznie przedstawiane, znaczenie przesyłanej wiadomości można odczytać szybko i bez przygotowania.

Warto uświadomić sobie, że wszyscy w życiu codziennym używamy pantomimy. Każdy z nas doświadcza bowiem na co dzień przeróżnych emocji oraz tzw. afektywnych elementów wypowiedzi, zmienną intonację, akcenty, rytm, melodię i natężenie mowy, różnorodne gesty.

Pantomima jako metoda wspomagająca komunikację nie musi obejmować całego ciała, lecz możemy ją zademonstrować przed sobą tylko gestem lub tylko mimiką. Musimy pamiętać, że dziecko w swych wczesnych zachowaniach komunikacyjnych wykorzystuje głównie kontakt wzrokowy, gesty i wokalizacje, a niekiedy skorzysta ze wszystkich dostępnych mu środków, stąd łatwiejsza okaże się forma pantomimy od wyrażania czegokolwiek tylko gestem lub tylko mimiką. Niekiedy gesty dziecka nie pojawiają się spontanicznie, ani też w odpowiedzi na nasze słowne wskazówki. Kiedy przez dłuższy czas gesty nie mają znaczenia symbolicznego, to ważne jest, by





pobudzić ich pojawianie się. Ale o tym, czy u dziecka możliwa jest gestykulacja symboliczna i czy jest możliwość jej pobudzania oraz wzbogacania, najszybciej przekonamy się podczas wspólnych zabaw. Jednakże podstawowym warunkiem pełnienia przez gesty funkcji symbolicznej jest to, aby nie były one jedynie częścią rytualnych zabaw z dorosłymi, lecz by zawarta w nich była wiedza dziecka o danym przedmiocie. Jest to możliwe jedynie wówczas, gdy dziecko samo dokonuje wyboru formy wykonywanych gestów.<sup>1</sup>

Pantomima jest dla dziecka aktywnością naturalną i spontaniczną, będącą wynikiem jego potrzeb rozwojowych i dostępnych możliwości. Poprzez pantomimę wzbogaca swoją sferę przeżyć, rozbudza zainteresowania, wreszcie ma okazję do zaspokojenia naturalnego dążenia do ruchu i działania. Wszystko to w bardzo korzystny sposób wpływa na rozwój osobowości dziecka. Wykorzystanie pantomimy w komunikacji wspomagającej przynosi dziecku szereg korzyści. Umożliwia mówienie językiem własnego ciała ułatwiając przekazywanie i odczytywanie informacji od innych osób. Do zastosowania pantomimy jako systemu komunikacji nie jest konieczne, aby wszystkie mięśnie dziecka funkcjonowały prawidłowo. Dzięki temu i niewygórowanym wymaganiom w stosunku do umiejętności użytkownika, można stosować ją w pracy z dziećmi z zaburzeniem ze spectrum autyzmu. Ogromną zaletą pantomimy jest możliwość przedstawiania nie tylko rzeczy konkretnych, ale również pojęć abstrakcyjnych.

---

<sup>1</sup> Piszczek M. *Terapia zabawą. Terapia przez sztukę. (wybrane zagadnienia i metody)*, Wydawnictwo Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno- Pedagogiczne, Warszawa, 2009



*Warsztat pantomimy, ćwiczenie pt. „Baletnica”*



*Warsztat pantomimy, ćwiczenie pt. „Lustro”*





## Sztuka pantomimy jako metoda wspomagająca komunikację

Sztuka pantomimy jako metoda wspomagająca komunikację doskonale sprawdziła się w pracy z dziećmi z zaburzeniami ze spectrum autyzmu. Z okazji obchodów tygodnia autyzmu, w Zespole Szkół Specjalnych, w Słupi pod Kępem grupa nauczycielek w skład których wchodzi: Ilona Brzezińska, Agnieszka Breń- Pawelczyk, Kamila Gudra, Patrycja Hanke, Maria Lemanik, Katarzyna Rachel, Patrycja Świątek intensywnie pracowała nad przygotowaniem spektaklu pantomimy pt. „Po drugiej stronie lustra”. Nauczycielki po otrzymaniu wskazówek reżyserskich aktywnie ćwiczyły z dziećmi nad poszczególnymi scenami scenariusza, przygotowując uczniów do projekcji filmowych oraz do występu publicznego. Uczniowie dzięki pracy nad spektaklem uczyli się wyrażania emocji, jak również cierpliwości, współpracy w grupie oraz inscenizacji poprzez naśladownictwo. W całym projekcie wzięła udział grupa dziewięciu uczniów mających zaburzenia ze spectrum autyzmu oraz czwórką dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym. Uczniowie w wieku od dwunastego do osiemnastego roku życia z różnym poziomem funkcjonowania społecznego oraz z różnym stopniem niepełnosprawności intelektualnej wzięli udział w całym projekcie. Dzieci autystyczne, będące średnio oraz wysoko funkcjonujący w grupie wzięły udział w cyklu warsztatów pantomimicznych, których finałem okazała się prezentacja przedstawienia pantomimicznego przed widownią na scenie szkolnej.

Uczniowie podczas warsztatów uczyli się początkowo poprzez naśladownictwo okazywać poszczególne emocje, scenki sytuacyjne. Następnym etapem była praca z improwizacją ruchową oraz mimiczną na

zadany temat. Kolejnym etapem była próba pobudzenia umiejętności wcielania się w role poprzez różne ćwiczenia pantomimiczne oraz ruchowe z muzyką. Praca z rekwizytem i kostiumem oraz praca z kamerą pozwoliły dzieciom oswoić się z przygotowaniem do występu publicznego.

Pomysł na realizację spektaklu pt. „Po drugiej stronie lustra” stworzył się samoistnie poprzez obserwację dzieci autystycznych w ich codziennym funkcjonowaniu w szkole i w życiu. Każdy autysta jest niesamowitą indywidualnością i pomimo tego, że każdy z nich ma inny szereg zaburzeń to jest jednak coś co łączy ich wszystkich. Mianowicie problem z komunikacją ze światem zewnętrznym. Dzieci autystyczne o ile są akceptowane w środowisku szkolnym o tyle nie są akceptowane przez środowisko poza szkolne, społeczne. Scenariusz spektaklu opiera się właśnie na problemie wykluczenia dzieci autystycznych w środowisku społecznym. Jest to temat trudny, rzadko poruszany publicznie.

*Warsztat pantomimy, ćwiczenie pt. „Marionetka”*





## Spektakl pt. „Po drugiej stronie lustra”

Spektakl opowiada historię Dziewczynki, mającej zdiagnozowane zaburzenia ze spectrum autyzmu, która nie radzi sobie w środowisku rówieśniczym dzieci zdrowych. Jej umysłem steruje choroba, na co dziewczyna nie ma wpływu i co gorsza nie potrafi tego wyrazić słowami. Spektakl jest w pełni ruchowy i obrazowy. Sceny grane na żywo są przeplatane projekcjami filmowymi, nagranych przez dzieci podczas warsztatów. Przed spektaklem chłopiec autystyczny posługujący się na co dzień komunikacją alternatywną w postaci symboli PCS zaprasza widownię na spektakl czytając z symboli, które trzyma jego opiekun.

*Próba spektaklu pt. „Po drugiej stronie lustra”*





## SCENA I

Początek spektaklu to zestawienie dwóch rodzin obchodzących uroczystość urodzinową swoich dzieci. Główna bohaterka, Dziewczyna otrzymuje od swojej mamy bezcenny prezent, zegarek. Po otrzymaniu prezentu spędza miło czas z mamą. Chłopak otrzymuje elektroniczny gadżet, telefon. Chłopiec odchodzi od stołu i zajmuje się elektroniczną zabawką. Mama rozmawia przez telefon, tata pracuje przed komputerem. Scena ta nagrana jest w formie filmu.


## SCENA II

W drugiej scenie mamy przedstawioną sytuację w szkole, gdzie dochodzi do konfrontacji Dziewczynki z grupą rówieśników podczas przerwy szkolnej. Grupka dostrzega Dziewczyne odstającą od grupy. Grupka rówieśników zaczyna prowokować Bohaterkę, wyśmiewając się z niej. Dziewczyna zaczyna czuć się nieswojo. Jest osaczona, ma mętlik w głowie. Jest to scena niema, nagrana w formie filmu.

## SCENA III

Dziewczyna stoi przed dużym lustrem. Podchodzi do niego, ogląda niepewnie swoją twarz, ciało. Przygląda się swoim ubraniom, trzęsą jej się ręce. Patrzy na siebie z obrzydzeniem. Po chwili cofa się, po czym rzuca zegarkiem w lustro krzycząc. Słychać dźwięk pękającego lustra. Jest to scena grana żywo.

## SCENA IV



Kolejna scena to przedstawienie sytuacji, gdzie w umyśle Dziewczynki pojawia się burza nieokiełznanych myśli. Główna bohaterka wchodzi na scenę nieśmiało. Czuje się osaczona. Na środku sceny leży spódniczka tiulowa. Następnie pojawia się postać Widmo, która przechadza się, okrąża bohaterkę, trzyma w ręku marionetkę. Widmo podpowiada Dziewczynie, że ma ubrać spódniczkę. Podchodzi na przód sceny i staje z boku. Widmo zaczyna bawić się marionetką, sterować jej sznurkami. Zaczyna w tle grać muzyka. Widmo wydaje komendę: „Tańcz”. Dziewczyna słysząc muzykę zaczyna tańczyć, narasta napięcie. Wchodzą postacie, które mają nakryte głowy kapturami. Wchodzą jeden za drugim, początkowo wolno w ruchu slow motion. Następnie kiedy muzyka narasta intensyfikują swój chód, zaczynają chodzić szybciej i mocniej, otaczając tańczącą Baletnicę. Postacie w pelerynach zaczynają w rytmie na dwa tupać nogą, chodząc w kółko. Baletnica przestaje tańczyć, czuje się uwieziona, próbuje przebić mur którym jest osaczona, ale nie udaje jej się to. Dziewczynka zaczyna się denerwować, jest przerażona, kręci się w kółko, w końcu upada. Postacie w kapturach, wężem schodzą ze sceny rytmicznie. Baletnica leży na środku sceny. Widmo podpowiada dziewczynie: „Wstań”. Bohaterka schodzi ze sceny razem z Widmem. Scena grana jest na żywo.

## SCENA V

Następna scena odbywa się w klasie szkolnej. Uczniowie siedzą w ławkach. Dziewczyna nieśmiało zaczepia koleżanki i kolegów, próbując sprowokować jakieś interakcje. Uczniowie unikają kontaktu z Dziewczyną, odtrącają ją. Bohaterka czuje się samotna, przygnębiona. Jest to scena niema, przedstawiona w formie projekcji filmowej.



## SCENA VI

Scena szósta. Fotel na środku sceny. Dziewczyna siedzi bezwładnie jak kukła w fotelu. Widmo staje za nią i pociąga za niewidzialne sznurki. Dziewczyna poddaje się tym ruchom. Wstaje z krzesła trzymając sztywno głowę, poddaje się manipulacji człowieka Widmo. Po chwili Widmo puszcza sznurki, Dziewczynka upada. Wchodzą trzy postacie w kapturach z tyłu sceny, tworząc tło. Widmo wyciąga z kieszeni pozytywkę, otwiera ją, zaczyna grać muzyka z pozytywki, w której tańczy plastikowa baletnica. Widmo mówi Dziewczynie: „Tańcz”. Główna bohaterka słysząc muzykę podnosi się i zaczyna tańczyć. Postacie w kapturach kołyszą się w tle. W pewnym momencie Widmo wyrывa baletnicę ze swej pozytywki, krzyczy do Dziewczyny: „Upadnij”. Dziewczyna upada. Widmo schodzi z Dziewczyną. Słychać przeraźliwy krzyk z za kulis. Jest to scena grana żywo.

## SCENA VII

Scena siódma to manipulacja. Widmo wchodzi na przód sceny, staje majestatycznie przodem do widowni na podwyższeniu. Wchodzą postacie w kapturach. Dwójka dzieci autystycznych wychodzi do widowni i zaprasza dwie osoby z publiczności, ustawia je na scenie. Rozpoczyna się układ ruchowy. Grupa ubrana w peleryny z kapturami ustawia się w szachownicę na scenie. Głowy mają spuszczone, tak aby nie było ich widać. Zaczyna się zabawa w lustro. Postać Widmo manipuluje grupą jak marionetkami. Scena grana na żywo.





## SCENA VIII


Ostatnia scena przedstawia sytuację, w której Dziewczyna czuje się dobrze i bezpiecznie. Jest to sytuacja nagrana w formie filmu. Dziewczyna bawi wspólnie w grupie swoich rówieśników, również z zaburzeniem ze spectrum autyzmu. Widać uśmiech na twarzy Dziewczyny, podczas zabawy jest szczęśliwa. Obraz ten wyświetlony jest w formie filmu.

## FINAŁ

Po projekcji filmowej wszyscy aktorzy schodzą wraz z nauczycielami ze sceny przechodząc przez lustro.

Proces tworzenia spektaklu jak również cykl warsztatów pantomimy był intensywną pracą zarówno dla dzieci, nauczycieli jak dla również dla mnie jako instruktora teatralnego i reżysera. Ten projekt znacząco wpłynął na usprawnienie procesu komunikacji dzieci oraz wzbogacił nas wszystkich o nowe, twórcze i kreatywne doświadczenia. Z pewnością wpłynął też na wzrost samooceny dzieci. Uważam, że ta metoda pracy doskonale się sprawdziła i jest bardzo dobrym początkiem dalszej pracy i działań z dziećmi z zaburzeniem ze spectrum autyzmu.

Spektakl jest grany w kilku scenach na żywo z przeplatana w trakcie projekcją filmową nagranych podczas warsztatów teatralnych scen. Jest to optymalna



opcja dla większości dzieci autystycznych, z uwagi na stres jaki mógł towarzyszyć dzieciom podczas pierwszego w życiu występu publicznego. Staraliśmy się, aby spektakl był czytelny, krótki i dynamiczny zarazem. Spektakl porusza temat wykluczenia. Jest przedstawiony w trzymającej w napięciu, mrocznej konwencji. Chcieliśmy, aby spektakl był również w odbiorze nostalgiczny i skłaniający do refleksji.

Myślę, że poruszenie kwestii wykluczenia dzieci z zaburzeniem ze spectrum autyzmu w formie spektaklu pantomimy granego przez dzieci autystyczne to ciekawa propozycja trafienia do szerokiej widowni społecznej.

Spektakl opowiada o tym, jak tak naprawdę dzieci autystyczne czują się pokonując na co dzień szereg trudności nie tylko komunikacyjnych. Jak trudno jest im wyrazić siebie w sposób czytelny dla innych. Manipulacji tak naprawdę może ulec każdy. Nie znamy bowiem chwili, kiedy los może się od nas odwrócić.

Finał przedstawienia ukazuje rzeczywistość, w której dzieci autystyczne po tej „drugiej stronie lustra” mają szansę odnaleźć wsparcie i zrozumienie w swoich rodzicach, opiekunach, nauczycielach, czyli wszystkich osobach, które starają się zrozumieć ich potrzeby poszukując nowych, pomocnych dróg komunikacji.

Być może ten spektakl okazał się właśnie jedną z tych nowych dróg.

instruktor teatralny, reżyser

mgr Agnieszka Brząkała